

Бліхар В. С.,*доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ*

РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ І ПРАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ: СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ЦЕРКВИ

Анотація. У статті здійснено філософсько-правове дослідження релігійно-правової визначеності державотворчих і правотворчих процесів у контексті соціального вчення церкви. Висловлено припущення, відповідно до якого релігійно-правове регулювання суспільних відносин впливає на усіх громадян, представників різних християнських конфесій, не залежно від їх суспільного чи правового статусу, рівня матеріального добробуту.

Ключові слова: релігія, право, мораль, норми, звичаї, суспільство, держава, філософія права.

Постановка проблеми. Для будь-якої людини дуже важливим є соціокультурне середовище її існування. Кожна людина переймає ті чи інші риси від свого оточення, і це стосується дітей, підлітків та молоді, які внаслідок малого багажу особистісного досвіду часто некритично сприймають різноманітні як позитивні, так і негативні штампи поведінки. Історія підтверджує факт, відповідно до якого в умовах нівелювання релігійного чинника неодмінно призводив до формування вкрай негативного ставлення громадян і суспільства загалом до верховенства права, недовіра до законів та заперечення державної влади. Відтак правотворчий процес, як і його безпосередні органи, діяльність яких впливає на суспільні відносини, передбачає безумовне урахування суспільних змін у державі, динаміку правових реалій, що виражають правові норми.

Усе це доводить адекватність усвідомлення значимості взаємозв'язку правових і релігійних чинників, котрі впливають на оптимізацію та уніфікацію методів державотворчих і правотворчих процесів з метою розширення дослідницьких меж із використанням сучасної методології філософії права. Це дозволить отримати нові результати дослідження щодо нормативних передумов аксіологічного формування суспільства та держави. Актуалізація в цьому випадку релігійно-правового впливу на державотворення і правотворення є обґрунтованою і такою, що виражає засади соціального вчення церкви, враховуючи соціокультурні, суспільно-політичні, державно-економічні та правові феномени.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічного значення для проведення означеного в нашій науковій розвідці дослідження набули праці відомих вчених, серед яких можемо виокремити таких: Вільгельм фон Гумбольдт, Папа Іван Павло II, В. Парсонс, Р. Шнакенбург, Христос Яннарас та ін. Проте спеціальне вивчення власне задекларованої у темі проблеми в Україні поки що проведено на неналежному дослідницькому рівні. За таких умов спроба філософсько-правового осмислення поданої тематики є актуальною, і тому **мета** наукової статті полягатиме у дослідженні власне релігійно-правової визначеності державотворчих і правотворчих процесів у контексті соціального вчення церкви.

Виклад основних положень. У відносинах між органами державної влади та громадянами майже завжди присутній елемент примусу, оскільки держава прагне спокою та добробуту,

що мають місце за відсутності конфліктів між індивідами. Проте в цьому контексті кожна людина прагне чогось іншого, а саме: діяльності та розмаїття. У цій перспективі можна сприйняти ідею про те, що державні заходи послаблюють енергію народу. Щодо способу повчання держави відносно своїх громадян вдало підмічає Вільгельм фон Гумбольдт, зауважуючи, що «дії, які держава вважає за найкращі, вона подає як результат своїх досліджень і потім або безпосередньо наказує громадянам виконувати їх, ухвалюючи певний закон, або опосередковано робить їх обов'язковими для громадян, провадячи якісь заходи, або ж спонукає їх, спираючись на свій авторитет, даючи певні винагороди, вдаючись до інших засобів заохочення, або, нарешті, просто рекомендує виконувати їх, наводячи аргументовані підстави» [1, с. 651]. Іншими словами, держава на свій розсуд знаходить певне «правильне» рішення і намагається за будь-яких обставин зробити так, щоб таке рішення було виконане її громадянами. Безперечно, певний позитивний момент у такому стані речей є, адже досягається важлива мета – стабільність у суспільстві. Хоча за такого підходу існує можливість виникнення негативних тенденцій. Наприклад, немає гарантії, що рішення, які прийняла держава, є правильними у морально-етичній перспективі, що ставить під сумнів дотримання фундаментальних прав стосовно людської особистості. Прикладів такого хибного підходу в історії людства безліч – починаючи від незаконних вчинків і злочинів, жорстокості стародавніх імперій і закінчуючи жахливими експериментами над людством різноманітних тоталітарних систем, сформованих у XIX–XXI ст.

Не беручи до уваги відносну жорсткість у взаєминах із суспільством та державою, церква все ж таки впродовж двадцяти століть володіє незмінною цінністю – свободою. Слушно з цього приводу висловився Р. Шнакенбург, відзначаючи, що «різні свідчення [...], в Новому Завіті не дають нам можливості чітко визначити належне ставлення до тих чи інших державних утворень [...] навпаки – вони залишають нам свободу встановлення конкретних стосунків із державою, що, правда, за умови відповідальності перед Богом і перед покликком Євангелія» [2, с. 305]. Досліджуючи будь-який релігійний феномен, нерідко складається враження про притаманний йому надприродний вимір, а тому доцільно говорити саме про викривлене трактування ставлення релігії до земного устрою життєдіяльності людини. У трансцендентному вимірі релігія сприймається інтуїтивно. Відтак релігійність певною мірою відображає її трансцендентну сферу. Щодо впливу католицької церкви як релігійного інституту на захист природних прав людини, то треба брати до уваги те, що християнська релігія підтримує духовну ідентичність особистості. Однак інкримінування церкві відірваності людини від суспільного життя призводить до онтологічного висновку щодо помилковості, викривленості та непотрібності релігії як такої у суспільному житті. Водночас такий підхід суперечить фундаментальній істині про досконалість створеного Богом світу, тому що Бог і надалі після створення

світу зацікавлений у подальшому його гармонійному розвитку відповідно до трансцендентної цілі та сенсу буття. У такому християнському дискурсі стає зрозумілою турбота церкви про земне буття усіх людей загалом. Діяльність церкви завжди спрямована на захист природних прав людської особистості як невід'ємних незалежно від релігійно-ідейних переконань. Папа Іван Павло II назвав найважливішими правами людини такі: «право на життя, складовими якого є право дитини на розвиток у лоні матері від хвилини зачаття; право жити у повній родині у сприятливій для вдосконалення дитячої особистості моральній атмосфері; право розвивати свій інтелект і свободу, пізнаючи і шукаючи істину; право брати участь у розумному використанні природних ресурсів і праці з метою заробляти на себе і свою родину; право вільно створювати сім'ю, мати і виховувати дітей. У певному сенсі релігійна свобода як право жити відповідно до правди, віри і благодатної гідності особи є джерелом і синтезом цих прав» [3, с. 82].

Більше того, усі невід'ємні права визначаються, виходячи не лише із трансцендентного виміру буття людської особистості, а й з її іманентного виміру. Така багатовимірність вимагає від церкви розуміння ролі особистості у суспільстві, у тому числі й державотворчому процесі, та розвитку людства загалом. Слушними щодо цього є слова Х. Яннараса, який зауважив, що «церковна дійсність є способом існування, способом входження в реальні матеріальні стосунки [...] це спосіб універсального життя, це смертне життя, яке перетворюється у життя, вільне від смерті, й саме тому недостатньо «прикрашати» життя абстрактними міркуваннями та моральними почуттями [...] необхідне перетворення реальних матеріальних стосунків, які становлять спосіб людського існування» [4, с. 119]. У такий спосіб простежується підтвердження того, що поєднана духовність з активною включеністю у суспільне буття, причому протистояння «духовної самотності», вираженої у християнських чеснотах однієї людини й державотворчого процесу як двох онтологічно важливих для людської особистості вимірів, відсутня.

Якщо говорити про вплив органів державної влади на громадян, то обов'язковим чином, навіть беручи до уваги загальнолюдський вимір, слід враховувати свободу особистості. Філософська траєкторія дослідження терміну «свобода» можлива у своїй багатовимірності. Безумовно, припущення щодо відсутності прямого чи непрямого примусу є необхідним для первинної фіксації ситуацій морального вибору (для опису тих моментів, в яких особа, коли здійснює вибір лінії поведінки, насправді керується виключно моральними міркуваннями). У цьому аспекті свобода трактується як незалежність від впливу конкретних зовнішніх факторів (завжди присутнім є сумнів щодо цього, чи й справді моральною була мотивація особи, дії якої формально співпадали з тією чи іншою моральною нормою, хоча ситуація їх здійснення містила зовнішні силові додержання, загрозу суспільного осуду тощо). Фактично, разом із цим сумнівом пов'язується нерідко відзначене у філософії моделювання ситуації цілкомовної поведінкової незалежності людини. Саме такі мисленнєві експерименти дозволяють чітко сформулювати запитання про здатності людини опиратися на моральні цінності як на абсолютні. Максимально наближенням до виправданого чи ідеального стану в цьому контексті буде наведений підхід Вільгельма фон Гумбольдта, за яким необхідно «продемонструвати людині всі можливі розв'язки проблеми, підготувавши її, таким чином, до самостійного вибору, найдоцільнішого з-поміж них, або ж, що набагато краще, – дати їй змогу самостійно знайти розв'язок, детально розповівши про всі труднощі, які необхідно подолати» [1, с. 651].

Очевидно, що це був би ідеальний по відношенню до людської свободи підхід. Проте з огляду на нерівномірність розвитку інтелектуальних та морально-етичних якостей людської особистості такий підхід у відносинах «держава-особистість» застосувати в реальності мало ймовірно. З огляду на це можемо усвідомлювати соціальну потребу: для того, щоб владою розроблялися мудрі рішення, має формуватися штат професійних експертів, які згодом, за виваженого керівництва, слугуватимуть еталоном для всієї спільноти. Досить слушно з цього приводу висловився В. Парсонс, що «там, де присутня чітко централізована влада, там присутній і експерт – часом на виду, часом у тіні; у згоді із виправданням влади чи в роботі над її зміною ... цей експерт однією ногою стоїть у знаннях, а іншою – у владі та готує таємниці до практичного використання» [5, с. 334]. З огляду на це величезна відповідальність лежить на ідеологічних лідерах тих чи інших політичних систем, оскільки сама система працює як машина, що сліпо ведеться своїми керівниками та матеріалізує думки своїх керманців тощо.

Окрім цього, необхідно відзначити, що загальною умовою будь-якого виміру соціальної відповідальності людини та суспільства є свобода волі. Для прикладу в праві для охарактеризування відповідальності використовують юридичну термінологію. Так, термін осудність, в основі якого міститься фіксований нормами права рівень свободи волі особистості злочинця, означає свободне прийняття рішення особи здійснити злочин. Тому свобода волі особи під час здійснення нею суспільно небезпечного вчинку, передбачуваного законом, обумовлює її здатність бути осудною. В іншому випадку здатність особи проявляти свої антисуспільні установки та ціннісну орієнтацію в межах умислу чи необережності. Таким чином, в рамках закону суб'єктами відповідальності можуть бути лише ті особи, які володіють певними інтелектуальними, волевольними та емоціональними якостями, котрі обумовлюють здатність розуміти правові установки, які до них пред'являються, усвідомлювати суспільну небезпеку власної протиправної поведінки, як і здатність нею керувати та утримуватися від імпульсивної діяльності. Фактично поза вирішенням проблеми свободи волі унеможливилося б аналіз інших філософсько-правових проблем, оскільки у випадку заперечення свободи волі як такої ми змушені дійти до висновку, що право в цілому не має смислу та є зайвим. Отже, право логічно випливає із свободи та за своєю суттю спрямоване на свободу волі людини є продуктом волі.

Хоча й слід зізнатися, що навіть у такий не зовсім позитивний ситуації не можна простежити в діяльності органів державної влади головний рушій покращення суспільного життя. Самі собою вони можуть багато зробити для суспільства, проте в цьому контексті необхідно наголосити на декількох важливих моментах. У такий ситуації з усією очевидністю постає потреба співпраці держави та церкви як інституції, що може стати своєрідними «очима» діяльності держави. Очима в тому сенсі, що, будучи інституцією, що закорінена у трансцендентно-аксіологічному вимірі, має здатність чітко бачити екзистенційно правильні напрями розвитку суспільства, напрями, які були б узгоджені як з морально-етичними законами буття, так і з іншими очевидними законами глибокої буттєвої дійсності у всіх її вимірах. Співпраця між державою і церквою спрямована на реалізацію покликання людської особистості як на особистому, так і на соціальному рівнях. Як зазначається у Компендіумі Соціальної Доктрини Церкви, «організована структура що Церкві, що політичної спільноти – не самоціль; вони призначені служити людині, допомагаючи їй цілкомовно реалізувати свої права як громадянина і християнина та сумлінно здійснювати відповідні обов'язки» [6, с. 261].

Разом із певною «допоміжною» функцією церкви у керуванні суспільством самі органи державної влади повинні бути, у певному сенсі, обмеженими абсолютно не церковними чинниками. Беручи до уваги те, що одним із головних завдань влади є захист природних прав людської особистості, з-поміж яких право на свободу залишається чи не найголовнішим, то одним із ключових завдань уряду є, без сумніву, захист свободи своїх громадян як від посягань ззовні, так і від внутрішніх небезпек з боку своїх співвітчизників. Саме тому влада морально зобов'язана дбати про дотримання правопорядку, сприяння та захист ринкової конкуренції, підтримку приватного сектора в усіх сферах суспільного життя. Отже, добре розвинений приватний сектор може служити своєрідним гарантом проти свавілля централізованої влади як в економічній сфері, так само і в суті ідеологічній, оскільки саме він може бути достатньою мірою ефективним захистом свободи слова, переконань, віросповідань тощо.

У цьому сенсі слушними видаються слова Д. Д'юї про те, що «із суспільного погляду, залежність означає радше силу, ніж слабкість, бо передбачає взаємозалежність... Завжди є загроза, що усвідомлення особистої незалежності зменшить соціальну здатність індивіда, породжуючи самовпевненість, збільшуючи самодостатність, викликаючи відчуженість та індиферентність» [7, с. 41].

Однак акцентування на матеріальному аспекті певною мірою знецінює важливість трансцендентно-аксіологічного виміру, внаслідок чого утворюється певний екзистенційний вакуум. Такий стан справ спотворює сприймання реальності. Відтак світогляд людини потребує коригування через створення державних інститутів та діяльності церкви. Усвідомлення неправильності обмеженого сприймання спонукає людину до пошуку способів розв'язання ситуації, що не завжди відповідають релігійним канонам. У цьому контексті цікавою видається ідея Ласвелла щодо суспільних мозкових центрів або «планетаріїв». Уживання цього терміна асоціюється зі спостереженням за тим, як у планетарії люди спостерігають за небом. Подібне відбувається й у суспільному вимірі як своєрідне суспільне самоспостереження, де людина, оглядаючись у минуле, має змогу аналізувати сучасне, а також планувати майбутнє для себе і для суспільства. Для цього важливими є своєрідні «виставки», на яких люди мали б можливість обмінюватися ідеями, страхами, надіями та переконаннями, що має на меті творчу активізацію власного буття, а не просто його споживання. Фактично такі суспільні мозкові центри могли б зробити «свій внесок у розвиток суспільства, яке думає про себе, уточнює свої цінності, усвідомлює себе і є освіченим, а не пасивним і неосвіченим ... можуть розширити й урізноманітнити порядок денний публічної політики та пом'якшити вплив інших організацій у справі нав'язування ідей» [5, с. 456].

Вплив релігійного чинника на право – незаперечний факт, адже звичаї, підтверджені історією, протягом поколінь трактувалися, у цьому випадку, священними, правильними, справедливими та безумовними в контексті наявності їх виражених термінів, як от «правда» і «право». У такий спосіб релігійний компонент світосприйняття опирався на внутрішнє регулювання поведінки людини, а не лише на зовнішнє (мораль і права). В цьому значення релігійно-правового регулювання відображає внутрішнє усвідомлене рішення громадянина формувати правослухняну поведінку на основі релігійного трактування суспільства та держави.

Висновки. Церква у цьому контексті намагається долучитися до формування особистості, спрямовуючи свою діяльність на пізнання основних правд віри, фундаментальних принципів християнського вчення, що допоможуть унормувати не лише особисте та суспільне життя, а й впливатимуть на державотворчий процес. Наявність іманентного та трансцендентного вимірів діяльності церкви відображає її спрямованість на духовне зростання особистості, пізнання вищих цінностей у гармонійному поєднанні з матеріальним добробутом суспільства і держави. В економічно розвиненому суспільстві католицька церква скеровує своїх вірних до морального вдосконалення себе і держави. Проте, якщо у суспільстві домінує розчарування діяльністю влади, озлоблення з приводу ставлення держави до людини, церкви закликають громадян до твердості духу та активної громадянської позиції, не порушуючи своїми вчинками морально-духовні та чинні правові принципи й норми.

Література:

1. Гумбольдт Вільгельм фон. Позитивна і негативна держава / Вільгельм фон Гумбольдт // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 649-651.
2. Шнакенбург Р. Етичне послання Нового Завіту: [пер. з нім.] / Р. Шнакенбург. – К.: Дух і літера, 2005. – 340 с.
3. Сотий рік (Centesimus annus). Енцикліка Вселенського Архисерея Івана Павла II до достойних братів у єпископському служінні священників і дияконів, членів релігійних спільнот, до всіх вірних християн і всіх людей доброї волі з нагоди сотої річниці енцикліки Regum novarum. – К.: Кайрос, 2001. – 102 с.
4. Яннарас Х. Поняття «економіка» та його ідеологічні інтерпретації / Христос Яннарас // Соціальна доктрина Церкви: збірник статей. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 109-122.
5. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 549 с.
6. Папська Рада «Справедливість і мир». Компендіум соціальної доктрини Церкви. – Київ: Кайрос, 2008. – 549 с.
7. Д'юї Д. Демократія і освіта / Д. Д'юї. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.

Блихар В. С. Религиозно-правовая определенность государственных и правотворческих процессов: социальное учение церкви

Анотация. В статье проведено философско-правовое исследование религиозно-правовой определенности государственных и правотворческих процессов в контексте социального учения церкви. Высказано предположение, согласно которому религиозно-правовое регулирование общественных отношений влияет на всех граждан, представителей различных христианских конфессий, независимо от их общественного или правового статуса, уровня материального благосостояния.

Ключевые слова: религия, право, мораль, нормы, обычаи, общество, государство, философия права.

Blikhar V. Religious and legal certainty of state and law-making processes: the social doctrine of the Church

Summary. In the article the philosophical and legal research religious and legal certainty of state and law-making processes in the context of the social doctrine of the Church. It is suggested, according to which religious and legal regulation of social relations affects all citizens, representatives of various Christian confessions, regardless of their social or legal status, level of material well-being.

Key words: religion, law, morals, norms, customs, society, government, philosophy of law.